

(əvvəli ötən sayımızda)

İngiltərədə nəşr olunan "Turanlılar və Panturanizmin soruq kitabı" adlı əsərdə Qədim Turanın Mərkəzi Asiyani, yəni İrənin şimalından Əfqanıstanı, oradan Aral dənizi və şərqdə Çin Türkiyəsinin də daxil olduğu ərazini əhatə etdiyi yazılmışdır. (A Manual of the Turanian and Panturanism, 1920. Səh. 13)

Fransız tarixçisi Maspero türklərin Ergenekon əfsanəsinin güman edildiyindən daha qədim dövrləri əks etdirildiyini və turanlıların dünyaya yayılmasını bu əfsanə ilə əlaqələndirmişdir. Pamir dağlarından şimalda Altay dağlarının arasında sıxışmış qalmış türklər əfsanəyə görə dəmir dağı əridərək xilas olmuş, onların bir qolu qərbə doğru hərəkət edərək Avropaya yayılmışlar, baskılar onların son məntəqəsini təşkil edir. Turanlı türklərin digər bir qolu isə güneyə doğru hərəkət edərək Baktriya çöllərində qərar tutmuş, sonra Hindiquş dağ silsiləsini aşaraq öncə İrən yaylasının doğu ucqarında yerləşdilər, onların böyük kütləsi isə qərbə doğru hərəkət edib, sonradan Midiya adlanan İrən yaylasının batı hissəsində məskunlaşdılar. Bir neçə turanlı türk tayfası isə daha qərbə gedərək Kiçik Asiya yolunu tutmuş, Atropatənada və Arməniyada məskunlaşmışdılar. Turanlıların bir qolu daha cənuba doğru gedərək Susianın düzənliklərində, Fərat və Dəcələnin sahillərində məskunlaşmışdılar. (Caston Maspero. 1876, Səh. 135)

XIX əsrin bir çox bilim adamları o cümlədən ingilis assuroloqu E.Norris elmdə turanlı etnonimi öz təsdiqini tapmadan öncə turanlıları və hətta sumerləri iskit/saktermi ilə ifadə edirdilər. İskit/saklar öz ilkin vətənlərindən eyni zamanda və ya tədricən hərəkət edərək ilk öncə İrənin güneyi üzərindən Hindistanı, digər istiqamətdə isə Misirə, Efiopiya və Nimibiya və Ərəbistanın cənubuna doğru hərəkət etmişlər. Eyni zamanda onlar Suriya və Kiçik Asiya üzərindən Yunanıstana, İtaliyaya, Qafqaz üzərindən quzey istiqamətində Avropanın və Afrikanın əhalisini əsasını təşkil edən böyük iskit-sak kütləsinin danışdığı dilin söz ehtiyatı az və ya çox dərəcədə bir-birlərindən fərqlənsə də oxşar qarammatik və dil quruluşuna malikidilər. (Norris M. 1852, Səh. 232)

Norris Sak-iskitlərin Suriya üzərindən Kiprə, Siciliyaya və Fransanın cənubu və İberiyaya (İspaniya) yayıldıklarını, müasir bask dilinin və iberlərin sak-iskit mənşəyə malik ol-

rik". (Grosset R. 1938, Səh. 49)

Görkəmli türk tarixçisi Yusif Ziya Özer yazır ki, əgər biz tarixin ilkin dövrlərində insan irqinin Yer üzərində yayılma mərkəzini axtarmaq istəsək, Arxeoloji tədqiqatlar və yer adları o mərkəzin Turan və Sibir olduğunu göstərməkdədir. (Y.Ziya Özer. 1932, Səh. 4)

İngilis arxitektura tarixçisi Ceyms Fergusson dünyanın dördüncü tərəfində, Hindistan və Çindən başlamış, İspaniyaya qədər və Əfqanıstandan başlamış Nil çayına qədər

Ələsgər Siyablı

olar ki, turanlıların ilkin ana yurdları nisbətən şimalda olmuş və onlar tarixin ən erkən dövrlərində burdan bütün dünyaya yayılmışlar. Bəşəriyyətin bu ulu ailəsinin ilk məskənləri olan çöllərdə onlara xas çoxlu kurqanlara rast gəlmək olur. Onlar dəfn etdikləri əcdadlarının məzarları üzərində kurqanlar yaradır və bu kurqanların üzərində balbal adlanan üzləri şərqə doğru baxan daş heykəllər ucaldırlar, bu heykəllərin əllərində içki piyalələri olur. Varlı, adlısanlı adamların məzarları üzərində piramida və ya daşdan evə bənzər tikili və ya böyük bürc ucaldırlar. (Fergusson J. 1872, Səh. 448)

Tarixin ən erkən dövrlərdən etibarən isə Turan irqinə mənsub olan insanlar öz ölümlərinin məzarları üzərində dolmenlər və tumullar ucaldır-

cuddursa orda "Ak" sonluğu ilə bitən yer adları üstünlük təşkil edir. O dünyanın bir çox ərazilərində, o cümlədən Fransada və İspaniyada bu qanunauyğunluğu müşahidə etmişdir.

Arxeologiya elminin təsdiq etdiyi kimi İberiya yarımadasından başlamış Rusiyanın dərnlilərinə qədər yayılaraq davam edən menqir, dolmen və təpələrdən ibarət abidələr, nəhayət Qara dənizdən Sibirə qədər mövcud olan kurqanlar Alp insanlarının və ya turanlıların Avropaya doğru miqrasiyasını təsdiq edən abidələrdir. (Y.Ziya Özer, 1932, Səh. 531)

Turanlıların öz əcdadlarının məzarları üzərində ucaldıqları Menqir sözünü kelt dilində "uzun daş" kimi izah edirlər, lakin nəhəng daş abidə olan Menqir türk sözü olub "Menq" və "ir" olmaqla iki tərkibdən ibarətdir. Qədim türk dilində Menq-əbədi deməkdir, İr isə daş anlamındadır. Turanlı öntürklərin öz əcdadlarının məzarı üzərində yüksəldikləri və ya əcdad ruhlarına sitayiş məqsədilə ucaldıqları bu möhtəşəm abidələr "Əbədi daş" adlanırdı. (DTS, 1969, Səh. 341)

Dünya tarixinin Turan dövrü

duqlarını sübut etdiyini yazır. O bu haqda öz fikrini daha da inkişaf etdirərək yazır, "Mən güman edirəm ki, Avropadakı böyük sak-iskit axınının kökünü tirren-pelasqlar, yəni etrusklar təşkil edir. Buna şübhə edənlərə qarşı bunu deyə bilərəm ki, makedoniyalılar, epirlər və alban-

lar hellen-yunanlılar istisna olmaqla bütün İlliriya xalqları sak-iskitlərə mənsubdurlar". (Norris E. 1852, Səh. 234)

Alman assuroloqu A.Virth turanlı türklərin qərbə doğru baş verməmiş axınlarının üç mərhələdə baş verdiyini yazır. M.ö. IV minillikdən etibarən Turan irqinə mənsub Kastayfası Avropaya və Afrikaya doğru köç etmişlər. Bu ilk turanlı axını idi. M.ö. II minillikdə isə Ön Asiyaya və Misirə doğru ikinci axın Qoqlar və Huklar (Hukso) olmuşlar. Turanlıların bu ikinci köçləri iskitlərin e.ş. VII əsrdə iflasına və Qoqun Fələstindəki uğursuzluğuna qədər davam etmişdir. Turanlıların üçüncü axını Avropanı lərzəyə salan hun axınları olmuşdur. (A.Wirth, Səh. 1905, 231)

Grosset Türk köçlərinin bəşər tarixinin inkişafındakı rolundan bəhs edərək yazırdı: "Avropa tarixinin gedişini üç-dörd dəfə qəfləti gelişləri ilə dəyişdirən böyük Asiya köççərilerini biz yalnız öz bilgisizliyimiz səbəbi ilə qeyri-adi bir hal kimi dəyərləndiri-

geniş ərazidə mövcud olan və tarixin ilkin dövrlərinə aid daşdan tikilmiş meqalit abidə və tumulların turanlılara məxsus olduğunu elmi faktlarla təsdiq edir. Fergusson Turan irqinin öz ölən əcdadlarının dəfninə daha sayılı yanaşdıqlarını və əcdad kultunun turanlılara xas bir keyfiyyət olduğunu yazır. Fergusson ən qədim dövrdə hələ arilər və samilər tarix səhnəsinə qədəm qoymadan öncə turanlıların məskunlaşma arealını onlara xas dolmen, tumul və kurqan abidələrinin yayılma coğrafiyası üzrə müəyyən edir. Dolmen mədəniyyətinin turanlılara məxsus olduğunu qeyd edən Fergusson turanlıların ilkin ana yurdlarının Mərkəzi Asiya və onun şimalında olduğunu ehtimal edir. Onlar burdan şərqə Hindistana, cənuba Okus çayı boyunca Baktriyaya vələnə, qərb istiqamətində isə Xəzər və Azov dənizi şimal sahilli boyunca Dnepr, Visla çayları boyunca Baltik dənizi sahillərinə və bütün Avropaya doğru, Qafqaz üzərindən Suriya və Ərəbistana, hərəkət etmişlər. Beləliklə, güman etmək

dılar. Bu cür tumullar Asiyanın şimalında, Kiçik Asiyada geniş yayılmışdır, onları Etrusqlar öz məzarları üzərində ucaldırdılar, Yunanıstanda, Germaniyada və Fransanın qərbində, Skandinaviyada və bütün Avropada onlara çox rast gəlmək olur. (Fergusson J. 1868, Səh. 80)

Dolmenlərin aşkar olunduğu yerlərdə hələ xristianlıq hakim deyildi və onu quran insanların damarlarında turanlı qanı hələ çoxluq təşkil edirdi. Məlum olduğu kimi bu tikililər dünyanın uzaq guşələrində Fransa və İngiltərədə VIII-IX əsrlərə qədər geniş yayılmışdı. Skandinaviyada isə bu dolmenlərin ucaldılması XI-XII əsrlərə qədər davam etmişdir. Fergusson dolmenlərin mövcud olduğu bütün ərazilərdə onları yarıdan turanlı qanı daşıyan insanlar olduğunu yazır, o cümlədən, hətta Fələstində, İordaniyada və s. yerlərdə onların mövcudluğunu təsbit edir. (Fergusson J. 1872, Səh. 508)

Fergusson dolmenlərin yayıldığı belə bir qanunauyğunluğu müəyyən etmişdir ki, harda dolmenlər möv-

Dolmen sözünü də kelt dilində "böyük daş" kimi izah edirlər, lakin fikrimizə görə dolmen məzarın qədim türkce adıdır, tol-man olmaqla iki tərkibindən ibarətdir, mənası həyatın bitdiyi və ya başa çatdığı yer deməkdir. Qədim türklərdə öldü sözünü çox zaman "tiriklik oldu" yeni həyatı başa çatdı şəklində ifadə olunurdu. (DTS, 1969, Səh. 572)

İngilis tarixçisi Elizabet Sevelə görə dünyanın Batı Asiya hissəsində məskunlaşmış ilk insanlar tatarlar və ya Turan əhalisi olmuşdur. İndiyə qədər insanların malik olduğu bilgiler və onların danışdıqları ilk dilin ən qədim dövrlərdə danışdığı ünsiyyət forması Turan dili olmuşdur. Bu dil Qafqazdan Hind okeanına qədər, Aralıq dənizi sahillərindən Qanq çayının mənsəbinə qədər olan ərazidə yayılmışdı. Onun dialektləri Batı yarımkürəsinin bütün ərazisində istifadə olunurdu. (Sewell E. 1862, Səh. 61)

(ardı gələnlə sayımızda)